

Peter Englund: Om författandets olja och vatten

Talare

Peter Englund
Historiker

Datum

6 juli 2002

Plats

Sunne

Omständigheter

Om författandets olja och vatten

Tacktal vid mottagandet av Selma Lagerlöf-priset i Sunne, den 6 juli 2002.

När Selma Lagerlöf läste det rekommenderade brev som meddelade att hon utsetts till mottagare av 1909 års Nobelpris i litteratur lär hennes första tanke ha varit, att nu måste hon se till att få sina tänder lagade. Vilket var en stor sak, för Lagerlöf hyste en närmast panisk tandläkarskräck.

Varför fäster mitt sinne vid denna detalj?

Tja, det är nog bara delvis för att den ger oväntat stöd för den kanske mest aparta litterära hypotes som jag känner till: vi skulle kunna kalla den Amis tandteori. I ett av sina verk argumenterar den engelske romanförfattaren Martin Amis för existensen av ett samband mellan dåliga tänder och stor prosa. Hans belägg skulle kanske inte platta till en genomsnittlig docent i litteraturvetenskap: Amis stora idol Nabokov hade dåliga tänder, James Joyce likaså: "My mouth is full of decayed teeth, and my soul of decayed ambitions" skrev Joyce i ett brev till sin bror 1907 – 1923 lät han förresten dra ut hela rasket. (Två andra kända författare som också hade sådana här bekymmer, och som nämns av Amis är DH Lawrence och John Updike.) Argument återfinns även på nära håll: Martin Amis själv har plågats av förfallna tänder, och kanske än mer av de rubriker som hans tänder en tid gav upphov till i den engelska tabloidpressen. Jag vill i all blygsamhet tillägga att även jag har munnen full med amalgam, och detta tal är skrivet till den atonala bakgrundsmusiken från en sönderbiten kindtand.

Så jag vet inte om den där teorin håller streck.

Nej, det som gjorde att jag fastnade för den där uppgiften – återfunnen i Vivi Edströms nyligen utkomna biografi – är något annat tror jag. Plötsligt återfick

hon mänsklig skala för mig.

För hur närmar man sig ett nationalmonument?

För det måste man nog säga att hon faktiskt är. Selma Lagerlöf är en av våra största, och detta oavsett hur detta mäts eller vägs. Hon är en portalfigur i 1900-talslitteraturen, som gjorde mycket för att förnya vår svenska prosa. Hon är en av våra mest spridda författare, båd i utlandet och hemmavid. Och hennes verk har överlevt. De har överlevt inte bara samtidens inte sällan småaktiga kritik, som ville förkrympa hennes berättelser till skrönor och henne själv till sagotant, utan också den grymma och rättvisa Tiden, som förpassat huvuddelen av hennes samtida till glömskan. I en teknisk mening har hon varit död i över sextio år, men hennes böcker kommer ännu ut i nya upplagor och möter nya läsare. Det har sagts tidigare, men förtjänar att sägas igen: de flesta författare är bara skuggor, bara några få kastar skuggor. Selma Lagerlöf är en av dessa.

Samtidigt är inte heller detta utan problem. När, som ovan, de stora signalorden börjar rulla som sommaråska – portalfigur, odödlig, skuggkastare och så vidare – hukar man närmast instinktivt. Och nästgårds lurar statusen av Viktig Klassiker, vilket kan vara rena dödskyssen, vilket kan vara kod för verk som ej läses av andra än de ovan nämnda docenterna i litteraturvetenskap, eller möjligen av de som vill bli det. Och det förtjänar varken hon eller hennes verk eller ens docenterna.

Frågan är bara, hur blir man ett nationalmonument?

Och då tänker jag inte så mycket på författarens samspel med publik, samtid eller eftervärld, som hans eller hennes samspel med sin egen skapande materia. Detta är inte alltid lätt att få korn på, för få yrken är så grundligt romantiserade som författarens. Det är lätt att förstå varför. Författare lever i regel tråkiga och intetsägande personliga liv: de sitter där i årtal parkerade vid sina skrivbord, smeker bisatserna till de spinner som aforismer, tar syntaxen på promenad. Samtidigt så är deras verk – åtminstone ibland, åtminstone om vi talar om nationalmonument och skuggkastare – så fyllda av energi och mening. Detta besynnerliga men alls inte obegripliga glapp skapar mycket av det behov av dramatisering, av förmärkvärdigande, som man intressant nog kan finna både hos författarna och hos publiken. Vi skrivande människor vill så gärna gå upp ett halvt tonsteg, tala om inspiration, gudagnistor och skapandeaktens vita

ögonblick, och våra läsare vill så gärna lyssna. Och både intresset och allvaret flyttas då lätt över från verket till personen. En syn lika besynnerlig som vanlig. För, som någon har sagt, att vilja lära känna författaren för att man tycker om hans eller hennes verk, är som att vilja träffa gåsen för att man tycker om gåslever.

Ändå: en av sakerna som gör att jag trots monumentskapet känner mig befryndad med Selma Lagerlöf, är just hennes sakliga och modernt oromantiska attityd till sitt eget skrivande. Visst, även hon föll ibland för frestelsen att pynta verkligheten. Så till exempel kunde hon låta påskina att Gösta Berglings saga mest var fråga om att teckna ned en del av de många märkliga berättelser hon mötte i sin barndoms Mårbacka. Men som Vivi Edström visar i sin rika och välargumenterade biografi stämmer inte detta. Bak den boken låg arbete och åter arbete, för Selma Lagerlöf var en mycket medveten, mycket flitig, mycket kontrollerad författare, vars framgångar fann sin grund ”i lika delar begåvning och vilja”.

Och här i alla fall går det att känna igen sig. Hon var uppenbarligen en av dessa människor som behövde vara verksam för att må bra. Under ledighet, sommarlov och utlandsresor förföll hon lätt till illa maskerad leda. Istället längtade hon till ensamheten, skrivbordet och den stilla lycka som vilar i en stor och svår uppgift. Och som är fallet med många författare byggde hennes dagliga arbete på den framgångsrika föreningen av två skenbara oförenligheter: lekens vatten och disciplinens olja.

Självkontrollen infann sig tidigt, ett måste för en ung kvinna som begåvats med en könsdrift som var lika stark som den var förbjuden. (Med detta inte sagt att hennes författarskap ytterst var en akt av sublimering: det är att banalisera både hennes författarskap och hennes sexualitet.) Hon skriver sig dagvill: är det fredag eller lördag? Nej, det är söndag. Hon kan skriva elva timmar i streck. Hon letar, prövar, söker, kämpar, famlar, borrar, vrider, skruvar, förkastar, hittar, finner. Blå högsommardagar skrider förbi hennes oseende ögon: ”Jag sitter inne och molar och arbetar”, meddelar hon sin mor. Verket är andra delen av Jerusalem . Och fliten når sitt mål, disciplinen ger sin belöning. Flera gånger liknar Selma Lagerlöf författande vid skridskoåkning. Som hon skriver till en vän i maj 1889: ”Du vet ju hur det är att lära gå på skridskor, man går och stapplar och stapplar och plötsligt finner man att man kan, så har min prosa stapplat i ett par år men i höst kändes det på en gång som om jag skulle kunna.

Åh, det var en glädje.” (Citatet är ur Vivi Edströms bok.)

Ja, disciplinen och glädjen hör verkligen ihop i hennes värld. Glädjen ger energin, och energin får i sin tur riktning av disciplinen. Livsledsagarinnan och författarkollegan Sophie Elkan kunde gå till sitt skrivande med ett förlamande stort allvar, men detta sökte Selma Lagerlöf lirka ur henne: ”du vet nog att konst skall vara en glad lek”, skrev hon till väninnan, ”man får vara barn inför sig själv om man skall kunna producera.”

Sådana här bilder och citat ställer givetvis nationalmonumentet i plötslig och oväntad ögonhöjd. Det är omöjligt att inte känna igen sig. I alla fall lite granna. Lusten inför en väntande uppgift; glädjen över en kommande arbetsvecka, orörd av åtaganden och obruten av avbrott; långloppet, då fot sätts vid fot sätts vid fot sätts vid fot, blicken låst vid vägbanan. Men ävenså stunderna av tvivel, trötthet och tyngd; det första övervunnet med vilja, det andra med uthållighet, det tredje med lek. Och till sist lättningen när loppet förts till mål och arbetet förts till fullbordan; lättningen som växlar över i utmattning; utmattningen som planar ut i tomhet; tomheten som göder tankar: ”Börjar det inte bli dags att skaffa sig ett hederligt yrke?” Men ändå inte. Inte ännu i alla fall.

Ävenså här kan jag finna något förebildligt hos Selma Lagerlöf.

För hur mätte hon då, när hon till slut blivit nationalmonument?

Varken hennes framgångar eller position var komna ur slumpen, utan var som sagt resultatet av uthålligt arbete, kolossal vilja och imponerande talang. Hon satte tidigt skrämmande höga mål för sig själv, och hon uppnådde dem alla. Men jag tror inte att monumentskapet var ett av dessa mål. Kanske skulle någon fantasilös människa kalla 20- och 30-talen för skördetid. Hennes brevlåda översvämmas av läsarbrev, hennes trädgård av turister: ibland kan hon knappt gå ut på grund av alla nyfikna, ibland skickar hon ut sin köksa – som lär ha varit rätt lik henne – ut på den stora balkongen för möta ännu en hyllningsivrig skolklass. Man anar människan fångad där inne i monumentet, och när åren går och sjukdomarna infinner sig, får den där människan svårt att slå sig fri: därtill har rollen blivit tyngre, skalet stelare, krafterna svagare. Men nu ser man det tydligt, att även om hon bedrev en litterär karriär, var hon aldrig en litterär karriärist. Skrivandet var aldrig medlet. Skrivandet var målet. Mycket annat faller bort, men det förblir. In i det sista umgås hon med planer på nya böcker.

Varför? I januari 1939 skriver hon till en vän: ”Och så skall jag säga dig, om du inte vet det förut, att det är något förtrollande fångslände, nästan bedövande i att skriva. Inte för att jag ännu åstadkommit något fullt bra, men det är i alla fall roligare än allt annat i världen”.

”Inte för att jag ännu åstadkommit något fullt bra...” Jag tror inte att hon koketterar. Jag tänker att det handlar om något annat. Som författare tävlar man både med alla nu levande kollegor, och med alla dem som föregått en. Ytterst tävlar man dock med sig själv: det är därför som arbetet verkligen kan vara sin egen belöning, det är det som också gör denna ensamma konst uthärdlig: nämligen tanken att någon dag göra något så bra att det finner fullt godkännande även i ens egna ögon, något så bra att man inte behöver skriva något mer. Ett vackrare sätt att fullborda sitt verk har jag svårt att föreställa mig. Att det så melankoliskt sällan låter sig göras är dock en helt annan sak.

Taggar

2000-tal, 2002, Författare, Man

URI

<https://www.svenskatal.se/tale/peter-englund-om-forfattandets-olja-och-vatten>